

ŽILVINAS VAREIKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

NONKONFORMIZMAS IR KRITINĖ REFLEKSIJA AUTENTIŠKOJE FILOSOFINĖJE MĄSTYSENOJE

The Non-Conformity and the Critical Reflection
in the Authentic Philosophical Mindset

SUMMARY

Uainf special historical cases – the Lithuanian rebellion in 1863, Algis Uždavynis and Herodot stories –, the article discusses the non-conformity position of Paul Feyerabend. A freely engaged non-conformity position does not reconcile oneself to the conformity of school-dogmatism. It performs critical reflection duties in the society. In this named respect the position of the non-conformity stimulates the interest of free science and thus it develops curious investigations of the concrete historical situation. Contrary to the school-dogmatism, which bases oneself on the one dimensional truth of the specific scientific school, non-conformity takes root in a self cognition and it leans on the understanding of the particular social context which is free from dogmatic methodologies of the slave science.

SANTRAUKA

Straipsnyje svarstoma mąstytojo Paulio Feyerabendo nonkonformizmo pozicija remiantis tam tikrais istoriniais pavyzdžiais: Lietuvos 1863 m. sukilimu, Algio Uždavinio ir Herodoto atvejais. Kūrybiškai laisvai angažuoto nonkonformizmo pozicija nesitaiksto su mokyklinio dogmatizmo prisitaikėliškumu ir visuomenėje atlieka kritinio mąstymo funkcijas. Šiuo atžvilgiu nonkonformizmo pozicija skatina laisvą mokslą ir šitaip plėtoja mokslinius kritinius svarstymus, palaikančius smalsius konkrečios istorinės situacijos tyrinėjimus. Priešingai nei mokyklinis dogmatizmas, besiremiantis vienmate tam tikros mokslinės mokyklos tiesa, nonkonformizmas įsišaknyja į savęs pažinimą ir šliejasi prie tam tikro socialinio konteksto suvokimo, laisvo nuo vergiško mokslo metodikų.

RAKTAŽODŽIAI: nonkonformizmas, mokyklinis dogmatizmas, tyrinėjimas vaizduote, metafora, socialinė tikrovė.

KEY WORDS: non-conformity, school-dogmatism, imaginative investigation, metaphor, social reality.

NONKONFORMIZMAS ISTORIJS TYRINĖJIME

Teksto samprotavimuose iš esmės priariama mąstytojo Paulio Feyerabendo nonkonformizmo pozicijai, kad konkretaus dalyko istorijos tyrinėjimuose nedera vadovautis vienu metodu ar to paties dalyko suvokimo perspektyva, kadangi to paties metodo aklas taikymas, neatsižvelgiantis į socialinį kontekstą ir į savęs pažinimą, tam tikros mokslinės mokyklos dogmatiką verčia nelaisva, kito tyri-

nėtojo pateiktas tiesas pusiau sąmoningai kartojančia persona. Šio teksto autoriui atrodo, kad atsidavimas kūrybinio rašymo tēkmei, taip pat kritinės diskusijos dvasia, kuria galima mėgautis, užuot pačią diskusiją suvokiant kaip kylančią iš darbo būtinybės, ir kontroversijų pripažinimas istorijos moksle atskleidžia nonkonformizmo specifiką filosofijos ir Lietuvos istorijos pavyzdžių tyrinėjimuose.

SVARSTYMO „METODO“ PAGRINDIMAS

Feyerabendas veikale *Wider den Methodenzwang Vernunft / Unvernunft* dichotomija įvardija konservatyvųjį (dogminį) ir anarchistinį (oportunistinį) mokslinio tyrinėjimo pobūdžius, juos ironiškai iliustruodamas Šaltojo karo laikotarpiu (kartu ir knygos parašymo metu!) aktualia atominio karo metafora: „Gali ateiti tam tikras karo laikas, kuris dėl kritinės padėties turėtų apriboti žmogaus elgesį. Esant tokiai kritinei padėčiai būtume įpainioti į atominį karą, – atominis karas nėra „racionalumo“ (*Unvernunft*) padarinys, bet yra rezultatas moksliskai konsultatyviai tiksliai apskaičiuojančiojo karingojo nacionalinio racionalumo (*genau berechnenden strategischen Vernunft der wissenschaftlichen Ratgeber kriegführender Nationen*).“¹ Subtili Feyerabendo ironija demaskuoja konservatyviojo mokslo nesavarankiškumą, kai nelieka laisvės mokslininko fantazijai ir jo kūrybinėms konkrečios mokslinės problemos interpretacijoms, kadangi *Vernunft*, konservatyviojo mokslo dvasia, stebi nepaklusnius mokslininkus panašiai kaip Jeremy'io

Benthamo *Panopticono* institucinio mechanizmo sargai, ir, kai yra būtina, malšina „neracionalius“ sukilimus nustumdama kitaip maстанčius tyrėjus į kultūrinio ir socialinio gyvenimo paribius.

Istorinius reiškinius, kuriuose dalyvaujančios asmenybės siekia visokeriopos (socialinės, mokslo) laisvės, vertinu kaip feyerabendiškojo „neracionalumo“ (*Unvernunft*) išraišką, kuri yra priešinga mokslininkų dogmatikų mokyklinės autarkijos siekiamybei. Konservatyvūs mokslininkai savo *dogmatinio snaudulio* migyje elgiasi visai kaip antikos oί παρά σιτοι (tie, kurie yra prie duonos, už kurią linksmina šeiminką). Kaip minėta, šiuos antikos socialinio gyvenimo atstovus prie šeiminko kepalų stirtų sulaiko globėjiška paties šeiminko laikysena, lygiai kaip mokslininką dogmatiką vilioja pasilikti kito mokslininko realiai generuojamų arba jau sukurtų idėjų pavėsis. Deja, kaip konkretus ó παρά σιτος paaukoja savo veiksmų laisvę (turi klausyti savo duondavio), taip mokslininkas, susitapatindamas su tam tikros mokyk-

los pozicija ir šitaip ignoruodamas kitų panašią problematiką analizuojančių tyrėjų požiūrius, išskyrus savo mokyklos požiūrį, jau „...egzistuoja supamojo krėslo, kuriame tikisi surasti ramybę, kategorijoje (*Lehnsesselkategorie*), – dėl to tai nėra būtybė, bet veikiau negyvėlis.“² Mokslinės kūrybos plotmėje nelaisvo dogmatiko padėtį ir mokslininko anarchisto vaidmenį, – apie šiuos du dalykus byloja Feyerabendo atominio karo metafora – moksliniame procese iliustruoja istorinė paralelė tarp Lietuvos mokslininko anarchisto Algio Uždavinio ir 1863 m. Lietuvos sukilimo istorinių pavyzdžių.

Algis Uždavinys „...tikrai ne diplomatinio lankstumo įsikūnijimas, o būtent nonkonformistinio veiksmo, neretai disidentinio opozicionieriško poelgio žmogus.“³ Dėl įvardytos dvasios ir veiksmo dermės šis pozityvus anarchistas nepataikavo sovietų valdžiai ir tarybiniam akademiniam elitui, tapusiam nepriklausomos Lietuvos mokslo bendruomenės dalimi; dėl jo maištingos, principiniu pasaulėžiūriniu nonkonformizmu išsiskiriančios prigimties susidarė paradoksali padėtis, kad unikalaus talento, tautiškai motyvuotas enciklopedinis mąstytojas buvo beveik išstumtas iš Lietuvos filosofijos padangtės ir dėl to buvo priverstas dvasiškai „emigruoti“ į platesnę pasaulinės filosofijos erdvę, – būtent joje savitais tyrinėjimais įgijo tarpautinį pripažinimą. Įvyko netikėta staigmena. Nors šis pozityvus nonkonformistas daugybę kartų prašė finansuoti savo knygų leidimą Lietuvoje, bet visus savo kūrinius išleido tik privačių jo talento gerbėjų pastangomis ir dėl to tapo daugiausiai užsienio kalbomis išleidusiu

savo knygas Lietuvos filosofu. Be šio pozityvaus aspekto, įvardytasis A. Uždavinio asmenybės pavyzdyje įkūnytas Lietuvos filosofijos istorijos paradoksas atskleidžia specifinį mokslinės dogminės mąstysenos dėsningumą, akivaizdžiai susijusį su atsirbojimu nuo bet kokios nonkonformizmo kūrybinės raiškos. A. Uždaviniui iškildavo nuolatinės kliūtytys spausdinti savo mokslines publikacijas Lietuvoje. Lygiai taip pat kaip A. Uždavinys, dėl savo tvirtų vertybinių įsitikinimų carinės valdžios buvo kritikuojami ir patirdavo sankcijas būsimeji 1863 m. sukilimo vadai: Zigmantas Sierakauskas ir Antanas Mackevičius.⁴ 1863 m. sukilimo vadai ir A. Uždavinys puoselėjo mokslo laisvės idealą (spaudos draudimo panaikinimas 1863 m. sukilimo atveju bei tvirtos vertybinės pozicijos, asmenybiškumo, o ne prisitaikėliškos pozicijos gerbimas būdingas abiem istoriniams pavyzdžiams). Ir 1863 m. sukilimo vadai ilgą laiką buvo neįvertinti istoriografijos už kovą dėl tautinių vertybinių idealų, ir A. Uždavinio moksliniai darbai ne visada yra minimi antikos idėjų problematikai skirtuose universitetų kursuose bei programose. Iš to, kas parašyta, išplaukia, kad Feyerabendo metaforiškai vaizduojama pražūtinga kova (karas) yra neišvengiama tiek istorijos, tiek mokslo amifiteatruose tarp dogmatikų, vergaujančių konservatyvioms mokyklinėms nuostatoms, apribojančioms kūrybinę ir socialinę laisvę, ir tarp tų žmonių, kurie dėl savo turimų vertybių jau yra laisvi, net jeigu aršiai kovodami su dogmatikais pralaimi kovą dėl savo idealų.

Kaip bet kokia laisvės forma yra negalima be kovos, lygiai taip savarankiš-

ko mokslinio teksto negalima parašyti netaikant maišto prieskonį turinčios anarchistinės tyrinėjimo strategijos, paremtos „racionalumo“ (*Unvernunft*) pagrindu. Jo stokoja anarchistinei strategijai priešinga dogminė metodinė pozicija. Dogminė konservatyvaus mokslo nuostata dėl savo ištikimybės racionaliai logikai, o ne spontaniškos kūrybos dvasiai dėl to yra anapus „racionalumo“ skirties Feyerabendo mąstymo kontekste. Pastarąją skirtį Feyerabendas sieja su tam tikra mokslo ir meno sintezės galia, kuri itin artima gyvenimo filosofijai, o ypač Nietzsche'ės siekiui „...gražinti sąmonę į mėgavimąsi savo metaforinėmis galioimis, savo sugebėjimais „smagintis vaizdiniais“, džiaugtis pasauliu kaip gryniais reiškiniiais, ir šitaip išlaisvinti žmogaus poetinę sąmonę grynesnei, nes sąmoningesnei už naivią pirmųkščio žmogaus metaforą, veiklai.“⁵

Deja, tokia kūrybinės mokslo laisvės dvasia ryškiai kertasi su dogmine mokykline pozicija, kuri „...buvo niekas kitas kaip absoliutaus konformizmo rezultatas.“⁶ Analizuojant Feyerabendo tekstą aiškėja, kad prisitaikėliškumo nuostata kyla iš metodinio *Vernunft* pagrindo, atitinkančio klasikinės vokiečių filosofijos tradiciją, – turiu omenyje pirmiausiai Immanuelio Kanto grynąjį protą, „...kuriame glūdi aprioriniai kokio nors dalyko besąlygiško pažinimo principai.“⁷ Žinia, pastarieji principai Kanto filosofijoje yra objektyvaus pažinimo viršukalnė, o Feyerabendui objektyvumas yra viso labo eilinis gūbris, niekuo neišsiskiriantis dogminio mokslo panoramoje. Antra vertus, šiame svarstyme nereikia įžvelgti konfrontacijos tarp Kanto ir Fe-

yerabendo, kadangi rašinyje *Tyrimo „rationalumas“* Feyerabendas Kanto požiūrį priskiria prie sau artimos pozicijos. Vadinasi, Feyerabendas tiesiog „pasiskolina“ Kanto svarstymams apie gamtą taikytą *Vernunft* sąvoką ir pavartoja šią sąvoką apibūdinti dogminių ir anarchistiinių metodikų priešpriešai jau anksčiau cituotos žaismingos karinės metaforos pavidalu. Tuo tarpu šio straipsnio autorius, kitaip nei Feyerabendas, siekia pritaikyti šio mąstytojo „racionalumo“ poziciją Lietuvos ir filosofijos istorijų pavyzdžiams, nors reikia pripažinti, kad ši sąvoka, netgi transformuota į *Unvernunft*, daugiau krypta gamtamokslinio pažinimo, o ne anarchistinio tyrinėjimo linkme. Šiuo atžvilgiu straipsnio autorius nesutinka su Feyerabendu, kai šis įrodinėja, jog pakeitus sąvokas pakinta dalyko prasmė. Straipsnio autoriaus nuomone, transformavus sąvokas viso labo pasikeičia tam tikras modalinis sąvokos atspalvis, o ne visa sąvokos prasmė. Juk pats Feyerabendas, modifikavęs *Vernunft* į *Unvernunft*, abi sąvokas vartoja tik gamtos filosofijos samprotavimuose, lygiai kaip ir Kantas. Išimtis, prieštaraujanti tam, kas šio straipsnio autoriaus pasakyta, yra Feyerabendo samprotavimai apie antikinį graikų meną. Pastarieji svarstymai, žvelgiant į jau minėtą Kanto atliktą sąvokų perkonstravimą, patį Feyerabendo tyrinėjimo būdą daro paradoksalų ir žaismingą.

Kaip galima taikyti Feyerabendo metodines nuostatas, kai jos žaismingai prieštarauja idėjų istorijos logikai? Tikriausiai vienintelė šiuo atveju išeitis būtų pripažinti autoriaus kaip kūrėjo atsakomybę už tai, ką jis rašo tekste, ir atsi-

sakyti žvelgti į Feyerabendo atliktą sąvokų perkonstravimą dėl „tradicijos tiesos“ kaip į perdėtai rimtą mokslinį užsiėmimą. Juolab kad žaismingam moksliniam požiūriui neprieštarauja Kanto *reiner Vernunft* (grynojo proto) kritikos dvasia, kai akcentuojama, jog tik „polemiškai“ vartojamas *reine Vernunft* savo tyrinėjimuose atranda kritinio mąstymo dovanojamą laisvę, kuri pažinimą atskleidžia kaip savitą, užuot palikusi tam tikros filosofinės mokyklos „diktoriško proto“ savivalei: „Visuose savo sumanymuose protas turi paklusti kritikai ir jokių draudimų negali pažeisti jos laisvės, nepadarydamas žalos pats sau ir neužsitraukdamas negero įtarimo. Čia nėra tokio svarbaus dėl savo naudingumo ir tokio švento, kad galėtų išvengti šio patikrinimo ir apžiūros, nepripažįstančių jokio asmens autoriteto. Šia laisve remiasi netgi proto, neturinčio jokio diktoriško autoriteto, egzistavimas, ir jo nuosprendis visada yra ne kas kita kaip laisvų piliečių sutikimas – piliečių, iš kurių kiekvienas turi turėti galimybę nevaržomas išreikšti savo abejones ir netgi savo *veto*.“⁸ Kritinio mąstymo reikalavimas, geriausiai išsiskleidžiantis laisvų ir kompetentingų piliečių diskusijos forma, sutampa su maištinga Feyerabendo kritine nuostata dogminio mokslo atžvilgiu. Šia prasme tiek Feyerabendui, tiek Kantui yra akivaizdus logiko dogmatiko mokslinės veiklos, susitelkiančios, pavyzdžiui, tik prie kalbinių žaidimų nagrinėjimo, ribotumas. Savo ruožtu šio straipsnio autoriui suvokiama ir priimtina mokslinės kūrybos plotmėje išlaisvinanti feyerabendiškoji (*Unvernunft*) pozicija, sutampanti su Kanto akcentuojama laisvos mokslinės diskusijos dvasia tam, kad

straipsnio autoriaus, o ne Feyerabendo tekste „...kiekvienas kriterijus, kontroliuojantis veiklos tėkmę, pats taptų jos dalimi: tyrimas pats nustato, pagal kokius kriterijus jis turėtų vykti ir kada reikia juos keisti.“⁹ Filosofinė veikla ir mokslininko asmenybė tampa laisvi, kai iš savarankiškos kūrybos versmės trykstanti kritinė dvasia, užuot tarnavusi kaip bedvasė priemonė dogmatikų žaidimams, nepalaiko dogmiškai mąstančių mokslininkų grupės interesų įvairiuose jų akademinės veiklos baruose ir taip gręžiasi į kitoniško mąstymo tapatybės bei suvokinių vertės pripažinimą. Iš to išplaukia, kad istoriją mokslininkas gali suvokti panašiai kaip antropologas, kuris, laikydamasis *participant observation* metodinės nuostatos¹⁰, palaiptai pradeda griauti asmenines išankstines nuostatas ir tiesų, kuriomis tiki, ir žmonių, su kuriais bendrauja, atžvilgiais.

Tik pripažinęs savo požiūrio ribotumą ir kito požiūrio tam tikru klausimu vertę mokslininkas jau ne kaip dogmatikas gali pradėti į save žvelgti „...ne nuo viršaus į apačią, bet nuo apačios į viršų.“¹¹ Viena vertus, toks požiūris primena religijos tiesų įkvėptą tikėjimą, kad gėris nugalės, o blogis bus sunaikintas. Antra vertus, tas santykis, apie kurį byloja Scheleris, ir kuris primena mokslininko kūrybinę laisvę Feyerabendo filosofijoje, yra paradoksalus tuo, kad prieštarauja gyvenimo *natūralios atrankos* dėsniams, kadangi pastarasis santykis užsimezga ne kaip vartotojiško gyvenimo ritmikos padarinys, bet kaip ή φιλία (meilė), skirta veiklai, kuri atliekama, arba ή φιλία, kurią pradedama jausti žmogui, kurio anksčiau nepažinota, bet skiriant tam laiko ir dėmesio vis daugiau suvokiama

ir pajuntama. Pavyzdžiui, toks empatija pagrįstas santykis gali megztis tarp antropologo ir jo tiriamos genties čiabuvių arba tarp filosofo ir jo samprotavimo metu atrandamų tiesų. Ir, priešingai, ή φίλια yra svetima greitam gyvenimo tempui, nesuvokiama išankstinių nuostatų persmelktam dogmatiko protui, kadangi την φίλιάν jo veikloje jau seniai pakeitė miesčioniškos kasdienybės džiaugsmas ar iš kitų gyvenimo šaltinių kylanti aistra.

Iš ankstesnio samprotavimo išplaukia, kad nei antropologas neturi tapti viena su čiabuviu, kurio gyvenimo būdą tyrinėja, nei filosofui nėra patartina dogmatikai tapatintis su metodu, kuriuo jis analizuoja bet kurios istorijos medžiagą. Saviidentifikacijos su tyrinėjimo medžia-

ga atveju mokslinė refleksija prarastų distanciją tarp tyrinėjamo dalyko ir asmeninio požiūrio. Dėl to mokslinė refleksija nebūtų kritinė, o metodas, nesvarbu, koks jis būtų – *participant observation* ar fenomenologinis – dogmiškai būtų taikomas bet kuriai istorijos tradicijai įsisavinti neatsižvelgiant į konkrečios idėjų istorijos grandies unikalumą ir į pačių idėjų įvairovę. Dogminiam mąstymui priešingoje „racionalumo“ pozicijoje kritinio mąstymo refleksija atveria, o ne užveria kelius laisvai istorijos proceso interpretacijai, kadangi feyerabendiškojo tyrinėjimo eigoje ryškėjantys suvokiniai, panašiai kaip Nietzsche'ės filosofijoje, lemia, kad kiekvienas „...sprendinys skatina gyvenimą, padeda išsaugoti jį ir išsaugoti ar net ugdyti rūši.“¹²

ISTORIJA KAIP NUOTYKIŲ ROMANAS

Kiekviena istorija, pasakojama profesionalo ar mėgėjo, pateikia istoriografiškai subjektyvų vienu ar kitu įvykių vertinimą, kuris atitinka tam tikros žmonių grupės ar netgi tam tikros visuomenės vaizdinius, – pastarųjų vaizdinių dėka istorijos pasakojimas ima panašėti į nuotykių romaną. Kaip nuotykių romane, lygiai taip konkrečios istoriografijos pagrindu sukomponuotame pasakojime atsispindi ne vien istorijos autoriui patrauklios vertybės, atskleidžiama jo vaizduotės nuostata tam tikrų įvykių ar istorijoje realiai veikiančių (-usių) asmenybių atžvilgiu, bet lygiai taip pat analizuojant patį pasakojimą pasirodo konkretaus istoriko sukurpto „romano dedikacija“, pataikaujanti konkrečiai istoriografijos tradicijai ar įtakingai personalijai, arba iš dogminės mokyklos

strakteli ή διατριβή (laiko praleidimas), moralizuojantis ir negatyvia kritika nuvertinantis tam tikrą neįtikusios tradicijos grandį bei šiai jungčiai atstovaujančią asmenybę tik dėl to, kad jie (jis) neatitinka to laikotarpio istorijos „romano“ suvokimo būdo. Būtent šabloniškas istorijos pasakojimo konstravimas, pavyzdžiui, toks, kuris seka antikinės istoriografijos tradicija, subtiliai maskuojančia po skirtingų istorinių mokyklų „įrodymų“ kaukėmis istorijos blogiukus ir didvyrius, atskleidžia istoriko, kaip istorinės tiesos „nešėjo“, misijos reliatyvumą. Dėl šios priežasties, užuot patikėjęs tam tikros mokyklinės istoriografinės teorijos objektyvumu ir tikrumu, istorikas turėtų suabejoti, vadovaudamasis savo kritinės refleksijos galia, tariamai objektyvios mokyklinės tiesos negalimybe, ir tuo,

kad „...nėra vienintelės teorijos, kuri viso-keriopai sutiktų su savo srities faktais.“¹³

Adolfo Šapokos *Lietuvos istorijos* mokykla Vytautą Didįjį vaizdavo kaip valstybingumo stiprintoją, kurį itin engė valdžios tarptautinėje plotmėje (ir Lietuvos, ir Lenkijos sostų) geidęs pusbrolis Jogaila. Tarpukario Lietuva, dar neseniai po vokiečių ir rusų priespaudos atgavusi nepriklausomybę, Šapokos istoriografijoje tapatinasi su patriotizmo ir kitų idealų kupina Vytauto asmenybe, besiblaškusia tarp rusų ir lenkų kunigaikštysčių tam, kad, pasak šapokiškos istoriografijos, iškovotų LDK laisvę. Tuo tarpu Jogaila tiek Šapokos, tiek tarybinėje istoriografijoje ideologizuojamas kaip lietuviškumo ar tautiškumo išdavikas. Nesunku šioje vietoje pastebėti tokios romantizuotos istoriografijos tendencingumą, kuriam galima taikyti Feyerabendo ironišką požiūrį, pabrėžiantį mokslinės pozicijos ribotumą, tariamai kylantį iš vienintelės teisingos teorijos pripažinimo. Šapoka siekė „įtikti“ Antanui Smetonai ir tautininkų partijai iškeldamas romantizuotą Vytauto figūrą, kuri tarsi atspindėjo tuo metu Lietuvą valdžiusio paties Smetonos politinius manevrus ir tautininkų partijos rusofobišką politiką, – panašiai kaip modernioje Lietuvos istorijoje konservatorių tarptautinės politikos linija, įkvėpta savo buvusio lyderio Vytauto Landsbergio kalbų „baiminasi“ darnių tarptautinių santykių su Rusijos valstybe lygiai taip pat, kaip kad tautininkų vyriausybės politikai to vengė Smetonos valdymo laikotarpiu.

Modernioji lietuviškoji istoriografija (Zigmanto Kiaupos, Edvardo Gudavi-

čiaus atskiruose *Lietuvos istorijos* kūrinuose) išlaiko ideologizuoto istorijos kaip nuotykių romano įtampą, tik, aišku, sukeičia rašomos istorijos personažų vaidmenis. Tarkime, Jogaila modernioje lietuviškoje istoriografijoje tampa netgi svarbesnis už Vytautą dėl to, kad gavo du sostus, o ne vieną, kaip Vytautas, kuris gavo viso labo vieną sostą, o ir pastarąjį – „skolon“, t. y. pagal 1392 m. Astravos sutartį tik iki savo mirties. Pastarasis modernaus Lietuvos istoriografijos nuotykių romano turinio pasikeitimas lieka aktualus artėjant Lietuvos pirminkavimo Europos Sąjungoje laikui, kuris Lietuvos istorikų ir diplomatų vaizduotei suteiks neabejotino peno svarstyti, kaip tobulinti tarptautinės „visavertės“ partnerystės įgūdžius (Lietuvos ir Vakarų Europos tolesnių dvišalių santykių plotmėse) perorientuojant senas teorijas į naujas istoriografines ir tarptautinės politikos koncepcijas.

Kokybiškam romanui būdingas „...žvilgsnis į praeitį dabarties akimis ir dabarties problemų atspindys...“¹⁴, o ne vien metodinius reikalavimus nustatanti struktūros laikymasis. Juk struktūra, kaip ir turinys, turi rasti iš mokslinės kūrybos proceso verdenės, o ne iš racionalaus sisteminio planavimo duburio. Racionaliam loginiam pasaulėvaizdžiui priešinga intencija siekia derinti fantazijos galią su tikrove kontraindukcijos būdu, „...išrasdama naujas hipotezes ir rūpindamasi visuotinai pripažinto suvokimo iškonstravimu.“¹⁵ Straipsnio autoriaus teigimu, Feyerabendo minima kūrybos ir kritikos veiksmų pagrindu istoriko veikloje sąveikaujanti kontraindukcinė dermė geriausiai atsiskleidė

Herodoto *Istorijoje*. Pastarąjį veikalą Herodotas komponuoja derindamas išradimą pasakojimo momentų žaismingumą su į pagrindinį pasakojimą įterptomis anekdotų, padavimų ir novelių detalėmis, – jos, straipsnio autoriaus nuomone, atlieka panašią, kūrybines galias į aprašomą problemą sutelkiančią funkciją, lygiai kaip feyerabendiškoji *Atempause*, t. y. tam tikras pavargusiam mąstymui skirtas atokvėpis, prasiblaškyimas. Be to, Herodotas pripažįsta mokslinės kūrybos subjektyvumą¹⁶, kurio modernųjų laikų, ypač Lietuvos, istorikai vengia, kadangi pripažinus mokslinės veiklos subjektyvumo ir kūrybinio pradų svarbą, jau neužteks savo tyrinėjimų „išsprauti“ į vienmatę tam tikro praeities laikotarpio historiografijos schemą, – nesant kritinės refleksijos joje lengva paslėpti analizuojamo reiškinių, pavyzdžiui, reformacijos, sąsajų su dabartine socialine tikrove tyrinėjimą prisidengus nereikšmingų praeities įvykių ir konkretaus laikotarpio historiografijos teorijos skraiste.

Tuo tarpu Herodoto *Istorijoje* minėtų aktualių sąsajų yra daug, kadangi jis pasakoja apie kitus, antikinei graikų kultūrai svetimus kraštus, kurių geografijos ir papročių detalės puikiai galėjo pasitarnauti senovės graikų kolonializmo ekspansijai. Be to, paprasta Herodoto *Istorijos* kalba buvo suprantama tiek judrios prigimties jonėno ausiai, tiek išsilavinusiam Atėnų aristokratui. Straipsnio autoriaus įsitikinimu, šie Herodoto *Istorijos* ypatumai plaukia iš jo mokslinių tyrinėjimų specifikos. Kitaip nei modernųjų laikų istorikai, sėdintys konkretaus miesto archyve ar prie popieriais apkrauto stalo, Herodoto istorinių tyrinėjimų šal-

tiniai ir pats tyrinėjimo vyksmas (-ai) kyla iš jo gyvenimo ir apmąstymų patirties: „Iki šiol pasakojau apie tai, ką pats mačiau ir ką sužinojau teiraudamasis. Be to, dėščiau savo samprotavimus. O dabar papasakosiu tai, ką girdėjau iš egiptiečių, ir tik vietomis pridursiu tai, ką ir pats mačiau.“¹⁷ Ši nedidelė Herodoto teksto citata leidžia išskirti *Istorijos* rašymo metodines nuostatas, primenančias mokslinį poveikį, kylantį iš Feyerabendo kontraindukcijos mokslinės kūrybinės žaismės ir kritinės refleksijos žingsnių. Iš to išplaukia, kad Herodotas istorijos rašymą sieja ne su mokslinės medžiagos rinkimu ar su „istoriniais įrodymais“, kaip modernųjų laikų „kabinetiniai“ istorikai, bet byloja apie istoriko refleksiją, kurios τῆς ιστορίας (tyrinėjimo klausinėjant ir gautųjų atsakymų užrašymo) bei τῆς θεωρίας (tyrinėjimo, paremto pamatymu) savybės kuria istoriją. Šitaip patį istoriko pasakojimą formuoja jo dialogo su skirtingų kultūrų gyventojais atmintyje likusi patirtis, kylanti iš gausių kelionių (Herodotas aplankė ir savo knygoje aprašė daug tolimų Azijos, Afrikos ir Europos šalių papročių ir tikėjimų!) patyrimų. Iki šiol šio straipsnio autorius sąmoningai vengė įvardyti Herodotą kaip chrestomatinį „pirmąjį istoriką“, nes papročių rinkimo darbas, skirtingų religijų tyrinėjimas, autoriaus manymu, artimesni antropologijos mokslo pionieriaus statusui. Žinoma, šiuo savo vertinimu straipsnio autorius nesiekia „konfiskuoti“ kultūrinės antropologijos pionieriaus statuso iš sero Edwardo Tylo, tačiau išvelgiama subtili paralelė tarp etnologijoje ir antropologijoje taikomo tiriamųjų anketavimo metodo ir Herodoto „klausinėjimo“ „metodinės“ nuostatos;

kartu antropologijoje taikomas *participant observation* metodas, padedantis išsaugoti distanciją tarp tiriamojo ir tyrinėtojo, primena Herodoto „pamatymo“ „meto-

dinę“ nuostatą; iš esmės šią paralelę atitinka Herodoto mokslinės medžiagos rinkimo būdas, pagrįstas paties tyrinėtojo mobilumu ir aktyvumu.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1983, S. 19.
- ² Max Scheler, „Der Umsturz der Werte“. *Versuche einer Philosophie des Lebens*. Leipzig: Der neue Geist, 1919, S. 148.
- ³ Antanas Andrijauskas, „Nepaprastasis Algis Uždavynys: būties prasmės ieškojimas kūryboje. Kn. *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos XII Algio Uždavinio fenomenas*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 66.
- ⁴ Karininkas Sierakauskas dar kariuomenėje buvo nemėgstamas už patriotizmą ir bendravimą su maištininkais revoliucionieriais: Džiuzepė Garibaldžiu, Aleksandru Gercenu. O kunigas Mackevičius – už maištingus pamokslus prieš spaudos draudimą ir prieš socialinės laisvės apribojimus. Apie tai žr.: Ona Maksimaitienė, *Lietuvos sukilėlių kovos*. Vilnius: Mintis, 1969; Gediminas Ilgūnas, *Antanas Mackevičius: sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
- ⁵ Hayden White, *Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. Iš anglų kalbos vertė H. Beresnevičiūtė-Nosalova ir G. Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 390.
- ⁶ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 53.
- ⁷ Imanuelis Kantas, *Grynojo proto kritika*. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1996, p. 69.
- ⁸ Imanuelis Kantas, *Grynojo proto kritika*, p. 511.
- ⁹ Paul Fejerabendas, „Tyrimo racionalumas“. Iš vokiečių k. Vertė S. Jankauskas, *Problemos*. Vilnius: Mintis, 1984, t. 32. p. 112.
- ¹⁰ Kultūrinės antropologijos lauko tyrinėjimuose taikoma metodinė *participant observation* nuostata istorijoje suvokiama kaip mokslininko gyvenimiškos ir knyginės patirčių vienovė, kuri leidžia istorikui išjausti į istorinius įvykius ir į istorijos dalyvių patirtis per „...kuo didžiausią ir glaudžiausią išgyvenimą į jų kasdieninę veiklą, kalbėjimąsi su jais, jų klausymąsi ir paprasčiausią stebėjimą“. Cit. iš: Marvin Harris, *Kultūrinė antropologija*. Iš anglų k. vertė E. Gendrolis, V. Vilkončius. Kaunas: Tvermė, 1998, p. 14.
- ¹¹ Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Bonn: Bouvier Verlag, S. 47.
- ¹² Frydrychas Nyčė, „Anapus gėrio ir blogio“. Kn. *Rinktiniai raštai*. Iš vokiečių k. vertė E. Nekrašas. Vilnius: Vaga, p. 321.
- ¹³ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 71.
- ¹⁴ Edward Hallett Carr, *Kas yra istorija?* Iš anglų k. vertė R. Seibutyte. Vilnius: Vaga, 1999, p. 21.
- ¹⁵ Paul Feyerabend, *Wider den Methodenzwang*, S. 55.
- ¹⁶ Pavyzdžiui, Herodotas *Istorijoje* etnocentriškai rašo apie Egiptą kaip kalbiniu požiūriu barbarišką kraštą, bet vis dėlto pastebi šios negraikiškos šalies pranašumus – kūrų balzamavimo, medicinos, švietimo srityse, kurie pranoksta graikų civilizacijos tuometinius pasiekimus.
- ¹⁷ Herodotas, *Istorija*. Iš graikų k. vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis, 1988, p. 124.

B. d.